

ОКСАНА РУДА

Поширення українсько-польських історичних міфологем у польській історіографії кінця XIX — першої третини XX ст.

Драматичне українсько-польське співіснування, багате як на компліментарні приклади співпраці, взаємозбагачення культур, так і на трагічні події, протистояння, військові конфлікти тощо, зумовлені культурними, мовними та релігійними відмінностями, які спричинили формування та поширення переважно негативних взаємних стереотипних суджень, етнічних та історичних міфів, що дотепер впливають на суспільну свідомість обох народів, ускладнюючи налагодження взаємин між українцями та поляками. Мине ще багато часу, перш ніж українсько-польські відносини стануть по-справжньому добросусідськими. Як зауважив польський історик А. Суліма-Камінський, стосунки нормалізуються лише після усвідомлення та усунення причин взаємної ворожості, а цього неможливо досягти без всебічного обговорення та глибокого осмислення історії національної культури¹. З цієї причини важливого значення набувають детальний аналіз суперечливих моментів спільного минулого, подолання успадкованої щодо них упередженості, викорінення негативних українсько-польських стереотипів і міфів.

Історичні міфологеми, що формувалися на основі безпосередніх контактів українців і поляків, своїм корінням сягають XVI, а подекуди

¹ A. Sulima-Kamiński: *W kręgu moralnej i politycznej ślepoty: Ukraina i Ukraińcy w oczach Polaków*. W: *Nie jesteśmy ukrainofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy. Antologia tekstów*. Red. P. Kowal, J. Ołdakowski, M. Zuchniak. Wrocław 2008, c. 356.

й Х—XIII ст.² Передаючись з покоління в покоління, вони глибоко вкоренилися у колективній культурі та відіграли помітну роль у формуванні суспільної свідомості обох народів. Упереджене ставлення поляків та українців один до одного, насамперед, було викликане притаманним кожному традиційному суспільству сприйняттям сусіднього народу як поганого, бо чужого. Серед причин ставлення до чужого як ворожого, окрім фізіологічної агресивності людини, вчені називають культурну традицію, оперту на історичний досвід, а також підсвідомі пошуки винуватця національних невдач³. Підтвердженням цього зокрема є період кінця XVI—XVII ст. з його постійними українсько-польськими збройними протистояннями, який зумовив формування негативних стереотипних перцепцій поляків і українців як непримиренних і ворожих. Відтак у свідомості поляків укоренився міф про Україну як втрачений, хоч і загрозливий, рай, стереотип козака-українця як зрадливого та підступного розбійника, жорстокого й аморального дикуна, а в свідомості українців «лядський світ» (безвірний і безбожний) протиставлявся світові «руському, православному»⁴.

Низка політичних подій, серед яких поступовий, починаючи з середини XVII ст., занепад давньої Речі Посполитої та її поділи наприкінці XVIII ст., сприяли збереженню та поширенню сформованих у XVI—XVII ст. стереотипів і міфів, які згодом утвердилися в історичній літературі XIX—XX ст. Натомість поживлення дискусій стосовно форми відродженої Речі Посполитої, яке припало на першу половину XIX ст., зумовило появу нових міфологем: «ідеї місії давньої Речі Посполитої на Сході», міфу про українців як етнічну групу, нездатну до самостійного існування, мова якої є діалектом польської, а культура — локальним варіантом польської культури, «ягеллонського міфу» тощо. Зауважмо, що ці міфологеми набули широкого поширення у другій половині XIX — на початку XX ст., у період активізації польської національної міфотворчості та формування негативних українсько-польських стереотипів і міфів. У цей час на ставлення польської та української спільнот одна до одної вплинули різноманітні чинники, з-поміж іншого, суспільно-політичні та культурні трансформації на українських землях і поши-

² Ф. Сисин: *З історії польсько-українських стереотипів*. В: *Польсько-українські студії*. Т. 1: *Україна—Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Матеріали міжнародної наукової конференції, Кам'янець-Подільський, 29—31 травня 1992 р. Київ 1993, с. 19.

³ Н. Яковенко: *Образ поляка в українській історичній белетристиці*. В: *Польсько-українські студії*. Т. 1: *Україна—Польща: історична спадщина і суспільна свідомість...*, с. 125—132.

⁴ Н. Яковенко: *Брати / вороги, або поляки очима українця XVII—XVIII століть*. В: *Незалежний культурологічний часопис «І»*. Львів 1997, № 10, с. 157.

рення неоромантичного світогляду⁵. З початку 90-х років XIX ст. і перші десятиліття XX ст. тривав вирішальний для національної української історичної науки період її остаточного ідейно-концептуального та організаційного становлення. Цей період збігся з національно-політичним етапом національного відродження в Україні⁶. Зростання української національної свідомості наприкінці XIX—на початку XX ст., формування партійно-політичної системи, культурне й економічне відродження українського народу, пожвавлення політичних дискусій, полеміка українських учених, зокрема, М. Грушевського, М. Кордуби, С. Томашівського, В. Доманицького, І. Крип'якевича, з польськими — М. Бобжинським, А. Яблоновським, Т. Корзоном, Ф. Равітою-Гавронським щодо місця українців на політичній арені, викликали, по-перше, спротив польських панівних кіл, які висунули концепцію польського панування у Галичині; по-друге, спричинили зміни в польських національних програмах — перехід від демократизму та лібералізму до націоналізму⁷. Як зазначає сучасний український дослідник Л. Зашкільняк, праці польських (М. Бобжинський, Ш. Аскенасі, В. Конопчинський) та українських (В. Антонович, М. Грушевський, І. Крип'якевич) істориків відіграли важливу роль в обґрунтуванні національно-політичних ідеологій і програм українського та польського суспільно-політичних рухів.

Як зазначалося, поштовхами до реанімації негативних стереотипів і міфів стосовно українців стали також неоромантичний світогляд та історіографія⁸. Саме кінець 90-х років XIX—початок XX ст. характеризувалися появою неоромантизму в польській історіографії, який переважав до часу здобуття Польщею незалежності (1918)⁹. Деякі польські історики висловлювали думки про подовження періоду тривання неоро-

⁵ М.В. Кугутяк: *Галичина: сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст.—1939 р.)*. Івано-Франківськ 1993, с. 99.

⁶ І.І. Колесник: *Українська історіографія (XVIII—початку XX ст.)*. Київ 2000, с. 252.

⁷ Детальніше про це див.: Ю.В. Михальський: *Польські демократи та українське питання в Галичині наприкінці XIX—на початку XX століття (до 1914 р.)*. В: *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів 1998, вип. 33, с. 125; М.В. Кугутяк: *Галичина: сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст.—1939 р.)...*, с. 99.

⁸ Детальніше про формування неоромантичного підходу та історіографії див.: Л.О. Зашкільняк: *Неоромантизм у польській історіографії початку XX ст. (до питання про соціальну функцію історії)*. В: *Проблеми слов'янознавства*. Львів 1993, вип. 45, с. 36—42; J. Adamus: *Problemy polskiego neoromantyzmu historycznego*. „Kwartalnik Historyczny” 1958, nr 1, с. 16—36; J. Maternicki: *Historiografia Polska XX wieku*. Cz. 1: 1900—1918. Wrocław 1982, с. 244.

⁹ J. Maternicki: *Problem, treść i funkcja syntezy dziejów ojczystych w historiografii polskiej w latach 1907—1914*. „Zeszyty Historyczne Uniwersytetu Warszawskiego” 1963, T. 3, с. 216.

мантизму до 1939 р., а подекуди й до 1948 р. Сучасні польські вчені неоромантизм в історіографії поділяють на три етапи: перший — 1900—1906/7 рр., другий — 1908—1914 рр. і третій — 1914—1918 рр. Переломними моментами етапів, що суттєво вплинули на польську історичну думку, вони вважають революцію 1905 р. і початок Першої світової війни¹⁰. Поява на початку XX ст. неоромантизму, що призвів до безкритичної оцінки польського історичного минулого і в подальшому посилив міфологізацію та ідеалізацію давньої Речі Посполитої, була зумовлена невирішеністю проблем минулого «історичної» та етнічної Польщі¹¹. Під впливом неоромантизму зазнала змін суспільно-політична функція польської історичної науки. Історики, відмовившись від методологічних експериментів і критеріїв науковості, повернулися до написання традиційних історичних праць, які мали пояснити долю народу; історіографія переорієнтувалася на практичні цілі та підпорядковувалася політичним інтересам¹². Наслідком участі польських учених у політичній боротьбі стали висунуті ними твердження про те, що створення спільної держави, заснованої на ідеях федерації чи інкорпорації, відповідало інтересам як поляків, так і українців. Польські дослідники намагалися знайти аргументи на користь того, що українці не можуть стати повноцінним народом, зрівнятися з польським, а розвиток українського національного руху зруйнує одвічні зв'язки, що поєднували два народи. З цією метою вони не розглядали українське національне відродження як багатогранний соціокультурний феномен, що поєднує національну свідомість, принцип національної державності й національно-визвольний рух¹³, а вбачали у ньому культурний і політичний рух, зумовлений зовнішніми впливами.

Сприйняття українського народу як результат маніпуляції держав — учасниць поділів Речі Посполитої надовго вкоренився у польських політичних доктринах та історичних працях¹⁴. Польське прагнення показати український рух як іноземну «інтригу»: австрійську, російську, пруську — було наслідком існування в польській та українській націях суперечливих політичних ідеологій. Як зазначав І. Лісяк-Рудницький, польська політична думка за вихідну точку брала Річ Посполиту до

¹⁰ J. Maternicki: *Idee i postawy. Historia i historycy polscy 1914—1918. Studium historiograficzne*. Warszawa 1975, с. 19.

¹¹ В.А. Потульницький: *Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII—XX століть*. Київ 2002, с. 92.

¹² Л.О. Зашкільняк: *Неоромантизм у польській історіографії початку XX ст. (до питання про соціальну функцію історії)...*, с. 38.

¹³ І.І. Колесник: *Українська історіографія (XVIII—початку XX ст.)...*, с. 209.

¹⁴ P. Kowal: *Przyczynki do dziejów „sprawy ukraińskiej” w Polsce*. W: *Nie jesteśmy ukraińofilami...*, с. 10.

1772 р., у якій єдність шляхетської верстви ототожнювалася з єдністю нації. Така позиція поляків унеможлиблювала їхнє примирення з ідеєю окремої української нації¹⁵. Вони відкидали думку про те, що українці наділені такими самими правами, як і поляки. Звідси і заяви про формування українського руху сусідніми державами. Водночас в історичній свідомості поляків на довгі роки закарбувалася віра у виняткову роль власного народу у формуванні української нації. Як наслідок, прагнучи зберегти «свійськість» українських земель, польське суспільство тривалий час вживало терміни «Русь», «русини» замість термінів «Україна», «українці». Для поляків «русини» були близьким народом, який, на їхню думку, мав би ввійти у відбудовану багатонаціональну Річ Посполиту, натомість термін «українці» вживався лише для окреслення активних представників українського національного руху, противників створення об'єднаної польської держави¹⁶. Тракткування українських земель у категоріях «свійщини» зумовлювало висунення до них політичних претензій з боку польських політиків та істориків.

Дослідницькі висновки, наукові погляди вчених використовувалися як аргументи в політичній боротьбі проти українців і стали важливими чинниками політичної пропаганди¹⁷. Наприклад, на початку ХХ ст. у польській історіографії окреслилася тенденція до підтримки з допомогою історичної аргументації «інкорпоративної концепції» націонал-демократів¹⁸, що ґрунтувалася на ідеї «вищості» поляків і відносила українців і білорусів до «людей нижчого ґатунку», приписувала їм відсутність державницьких традицій. До 1914 р. у різні періоди з ендеками співпрацювали історики В. Собеський, А. Шельонговський, Ф. Конєчни, В. Конопчинський, Ф. Равіта-Гавронський, С. Закшевський, Я. Кохановський, А. Скальковський, К. Моравський та ін¹⁹. У працях польських учених, позиційно наближених до ендеків, поряд з націо-

¹⁵ І. Лисяк-Рудницький: *Українці в Галичині під австрійським пануванням*. В: *Історичні есе / Центр досліджень історії імені Петра Яцека Канадського інституту українських студій Альбертського університету. Західна історіографія України*. В 2 т. Т. 1. Вип. 1. Київ 1994, с. 425.

¹⁶ R. Wapiński: *Miejsce ziem wschodnich Rzeczypospolitej przedrozbiorowej w polskiej świadomości politycznej lat 1864—1918*. W: „Acta Universitatis Wratislaviensis № 1636. Historia CXVI. Polska — Kresy — Polacy. Studia Historyczne”. Red. S. Ciesielski, T. Kulak, K. Matwijowski. Wrocław 1994, с. 55; І.І. Колесник: *Українська історіографія (XVIII — початку ХХ ст.)...*, с. 290.

¹⁷ J. Maternicki: *Problem, treść i funkcja syntezy dziejów ojczystych w historiografii polskiej w latach 1907—1914...*, с. 219.

¹⁸ Національно-демократична партія, від абревіатури якої її прихильників почали називати ендеками (НД — „національна демократія”), була створена у 1897 р.

¹⁹ J. Maternicki: *Idee i postawy. Historia i historycy polscy 1914—1918. Studium historiograficzne...*, с. 25—26.

нальними ідеями відродилися великодержавні прагнення, насамперед пов'язані з претензіями до українських земель²⁰. Ці претензії перепліталися з міфами «ягеллонської ідеї», «давньої Речі Посполитої» тощо.

Зауважмо, що «ягеллонський міф» мав не багато спільного з історичною дійсністю. Його генеза, на думку Є. Матерницького, нерозривно пов'язана з ненормальними умовами життя, в яких опинилися поляки після поділів давньої Речі Посполитої. Історик наголошує, що силою позбавлені незалежності, переживаючи приниження та переслідування, вони не опустили рук, а вступили у нерівну боротьбу за свободу. За таких умов польський народ намагався хоч якось компенсувати заподіяні йому кривди та нещастя. Саме тому поляки звернулися до свого багатовікового минулого, намагаючись віднайти в ньому підтвердження власної значущості та права на самостійне існування. У такий спосіб польська історія стала предметом не лише об'єктивних досліджень, а й джерелом віри та надії на краще майбутнє. «Ягеллонський міф» слугував як певним цілям, так і був виявом туги за кращим світом, в якому не було насилля, а всі народи співіснували як «вільні з вільними, рівні з рівними»²¹.

Початок ідеалістичному сприйняттю польсько-литовської унії як єдиного в історії прикладу добровільного об'єднання століттями навзаєм ворожого люду поклав польський історик К. Шайноха. Однак термін «ягеллонська ідея» з'явився пізніше, лише наприкінці XIX ст., і то тривалий час не мав чіткого визначення. Початково його вживали лише публіцисти, а з перших десятиліть XX ст. — і поодинокі історики. Зауважмо, що в сучасній польській історіографії з'явилася тенденція до окреслення «ягеллонської ідеї» терміном «метафора Ягеллонської Польщі»²².

Водночас К. Шайноха, окрім «ягеллонської ідеї», пропагував «ідею історичної місії давньої Речі Посполитої на Сході», суть якої зводив до того, що завдяки польсько-литовській унії польському народу вдалося протистояти орієнтальному варварству та поганству, поширити християнство й цивілізацію на схід Європи²³.

²⁰ Л.О. Зашкільняк: *Неоромантизм у польській історіографії початку XX ст. (до питання про соціальну функцію історії)*..., с. 40.

²¹ J. Maternicki: *Mity historyczne, ich geneza, struktura i funkcje społeczne*. W: *Metodologiczne problemy badań nad dziejami myśli historycznej. Materiały konferencji naukowej w Krynicy w 1989 r.* Red. J. Maternicki. Warszawa 1990, с. 66—67.

²² Детальніше про це див.: R. Stobiecki: *Metafora Polski Jagiellońskiej w twórczości Ludwika Kolankowskiego*. W: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* T. 3. Red. J. Maternicki, L. Zaskilniak. Rzeszów 2005, с. 365—379.

²³ J. Maternicki: *Historiografia i kultura historyczna. Studia i szkice*. Cz. 1. Warszawa 1990, с. 56—68.

«Ягеллонський міф», ідеалізація багатонаціональної Речі Посполитої, «ідея місії давньої Речі Посполитої на Сході» прислужилися поширенню національних ідей, патріотизму, зміцненню національного духу в польському суспільстві. Водночас ці міфи виконували й інші важливі функції: наголошували на цивілізаційних заслугах польського народу перед західним суспільством, обґрунтовували необхідність відновлення незалежної багатонаціональної Речі Посполитої як бастиону західної культури на східних теренах Європи. В другій половині XIX — на початку XX ст. польські політики та історики, в умовах боротьби українців за самостійну державу, з одного боку, а поляків — за відновлення багатонаціональної незалежної Польщі — з іншого, спираючись на «ягеллонську ідею» та «ідею місії давньої Речі Посполитої на Сході», аргументували поширення польського історичного права на східні терени Польсько-Литовської держави. Отже, окрім перелічених функцій, історичні міфологеми виконували ще й функцію політичного аргументу. Попри певні позитивні моменти, ці міфи однак принесли більше шкоди, ніж добра. Зокрема, вони ускладнили розуміння негативних наслідків Люблінської унії, ідеалізували польсько-литовсько-руське співіснування, відвернули увагу польських істориків і суспільства від західних теренів Речі Посполитої, акцентуючи на східних землях, поширювали ілюзію можливої відбудови Речі Посполитої в кордонах до 1772 р. Негативні наслідки цих явищ повною мірою проявилися в 1918—1921 рр., коли точилася боротьба за кордони Другої Речі Посполитої. Перебуваючи під впливом міфів, польське суспільство не могло реально оцінити актуальну політичну ситуацію на сході, не хотіло зрозуміти прагнень литовців, білорусів та українців до самостійного існування²⁴.

На зламі XIX—XX ст. поряд зі згаданими міфологемами відбулося відродження також міфу «давньої Речі Посполитої», поширення якого підтримувалося вживанням терміна «Польська Річ Посполита» стосовно усіх підвладних Речі Посполитій теренів. Терміни «Річ Посполита до поділів», «Польська Річ Посполита» та «Польща» вживалися як синоніми в політичній публіцистиці та історичних працях, зокрема в тих, що стосувалися XVIII ст. Русь і Литва в них описувалися як складові частини не Речі Посполитої двох народів, а Речі Посполитої — польської²⁵. Неабияке значення мав й міф «єдиного народу давньої Речі Посполитої». Його вплив найсильніше позначився на південно- та північно-східних теренах польської держави, саме там він найміцніше вкоренив-

²⁴ J. Maternicki: *Mity historyczne, ich geneza, struktura i funkcje społeczne...*, c. 72—73.

²⁵ R. Wapiński: *Mit dawnej Rzeczypospolitej w epoce porozbiorowej*. W: *Polskie mity polityczne XIX i XX w. Polska myśl polityczna XIX i XX w.* T. 9. Red. W. Wrzesiński. Wrocław 1994, c. 86.

ся. Одним з його основних наслідків, який чимраз виразніше простежувався з кінця XIX ст., було недооцінювання сили опозиції народів «східних кресів», зокрема литовців та українців, стосовно польськості. Навіть у тих польських історичних середовищах, які виступали проти колонізації цих народів, і, принаймні на вербальному рівні, висловлювалися за рівноправний розвиток національного життя литовців, українців і білорусів, не до кінця усвідомлювали сили прагнень литовців і українців. Політично активний поляк, який проживав як на українських теренах, що входили до складу Польщі, так і з-поза їх меж, але котрий залишався під впливом цього міфу, міг визнавати окремішність русинів, але він максимально її мінімізував. Зазвичай поляки трактували ці народи як молодших братів, які ще не досягли того рівня розвитку, аби існувати самостійно. Відповідно до традиції політичного народу давньої Речі Посполитої, українці входили до складу «польського народу», були «молодшими братами поляків», частина польських політиків і вчених не заперечувала їхнє право на окреслювання себе назвою «українці», яку зазвичай вживали лише до тих русинів, які були активними учасниками українського національного руху та перебували в опозиції до польських впливів. Однак і надалі більшість польського суспільства трактувала український рух як прояв антипольських інтриг Відня²⁶. Нерідко подібні оцінки підтримувалися історичними «аргументами». Польські вчені переконували в неможливості створення незалежної України шляхом співпраці українців з імперськими урядами, а єдиним шансом для збереження державності як поляків, так і українців вважали відбудову «історично сформованої» багатонаціональної польської держави, заснованої на ідеях федерації чи інкорпорації. Водночас, як зазначалося, вони вважали, що українці не зможуть стати повноцінним народом, який би зрівнявся з польським.

Подібні ідеї активно популяризувалися в польській публіцистиці. Яскравим прикладом формування негативного, стереотипного бачення русинів-українців був варшавський часопис «Пшегльонд Народови» („Przegląd Narodowy”), який репрезентував політичні ідеї народних демократів. Уже в першому його номері у рубриці «Огляд польських справ» було вміщено кілька статей і фейлетонів, в яких проглядалося критичне ставлення редакції до українців та українського національного руху, генезу якого виводили з 1848 р., а появу т.зв. української проблеми в Галичині приписували австрійському уряду. З початку XX ст. з огляду на політичні події, що відбувалися в Галичині, зображення на

²⁶ R. Wapiński: *Mit — nawyk i kreowanie (na podstawie stosunków do narodów Rzeczypospolitej na przełomie XIX i XX w.)*. W: *Historia. Mity. Interpretacje*. Red. A. Barszczewska-Krupa. Łódź 1996, s. 156—158.

сторінках видання українців як віроломних і невдячних стало нормою. Після смерті прихильника українсько-польського порозуміння намісника Галичини графа А. Потоцького від рук українського студента М. Січинського дописувачі видання змальовували українців як ненадійних партнерів у переговорному процесі, як таких, що домагаються свого силою та погрозами, наголошували на деморалізації всього українського суспільства²⁷.

Такі погляди, з одного боку, були наслідком поширення ідеї вищості поляків, міфу «єдиного народу давньої Речі Посполитої», з іншого — прагненням зберегти «свійщину» українських теренів. Розбіжності національної ідеології поляків (прихильники крайніх поглядів відкидали можливість існування самостійної України, помірковані історики погоджувалися поступитися українцям щонайбільше становищем толерованої меншості, натомість заперечували можливість розширення їхніх політичних, освітніх та економічних прав) та українців (вимагали національної та політичної свободи, відкидали можливість створення багатонаціональної Речі Посполитої з українських земель) були суттєвими, що унеможливлювало компромісне вирішення польсько-українського конфлікту²⁸.

Відхід від міфу «єдиного народу давньої Речі Посполитої» спостерігався після подій українсько-польської війни 1918—1919 рр., яка повною мірою виявила розбіжності в національних прагненнях обох народів. Частіше українців почали сприймати як ворогів незалежної Польщі. Подальше обмеження впливу цього міфу на свідомість поляків спостерігалось під час Другої світової війни, відтоді в уяві поляків місце русинів — «молодших братів» зайняли українці — «різунки»²⁹.

Серед міфів і стереотипів, які позначилися на українсько-польських відносинах, необхідно назвати також ідею „передмур’я” християнського світу (польська модель католицизму, яка заперечувала існування на схід від польської етнографічної території інших форм християнства³⁰). Візія східних кордонів і цілої Польщі як «передмур’я християнства» постала ще в XV ст., коли не лише Польщі, а й Європі загрожув-

²⁷ M. Białokur: *Kształtowanie obrazu Rusina/Ukraińca na łamach warszawskiego „Przeglądu Narodowego” w latach 1908—1914. W: Stereotypy narodowościowe na pograniczu. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej odbytej 16—17 października 2000 r. w Rzeszowie. Red. W. Bonusiak. Rzeszów 2002, s. 122—124.*

²⁸ І. Лисяк-Рудницький: *Українці в Галичині під австрійським пануванням...*, s. 426.

²⁹ R. Wapiński: *Mit — nawyk i kreowanie (na podstawie stosunków do narodów Rzeczypospolitej na przełomie XIX i XX w.)...*, s. 160—165.

³⁰ А. Павлишин: *Студії над генезою польсько-українських конфліктів у XX столітті. в: Незалежний культурологічний часопис «І»...*, с. 122.

вали татарські орди. Ідея про виняткову історичну роль польської держави як «передмур'я Європи» була одним з етнічних міфів, поширених у польській історичній науці злам ХІХ—ХХ ст. З польської точки зору, межа між християнством і варварством пролягала між католицизмом і православ'ям³¹. Сучасний український історик Я. Дашкевич зазначив, що поляків помилково було оголошено справжніми християнами-католиками, а до антихристиянства віднесено не лише православ'я, а й католицькі уніатські варіанти³². Саме «ідея „передмур'я” християнства» й була одним з перших стереотипів «східних кресів» польської держави, східних теренів, в тому числі етнічно українських земель, на яких витворився польський лицарський дух. Уперше політичний термін «креси»³³ у його сучасному значенні вжив творець польської історичної географії В. Поль у праці «Могорт» (1840—1852), яка до 20-х років ХХ ст. впливала на уявлення про просторові форми майбутньої відродженої Речі Посполитої³⁴.

Ще з кінця ХVІ ст. українським, литовським і білоруським землям, які входили до складу давньої Речі Посполитої, приписувалися нехарактерні для цих регіонів середземноморські, грецькі, пасторальні риси, що мали звеличувати ці маловідомі для поляків території. На цей же час припала сакралізація східних теренів як поля для хизування найкращих польських лицарів. Від початків ці креси сприймалися як території загибелі найвизначніших польських героїв, котрі полягли в боях з татарами та турками, що, як наслідок, обґрунтовувало привласнення Польщею цих земель. Поступово зникало усвідомлення того, що польський характер був штучно поширений на цих територіях, які відтепер сприймалися як споконвічно польські. Міф «східних кресів» був нерозривно пов'язаний зі свідомістю польської вищості. Саме тому повстання козаків і гайдамаків не послабили, а навпаки посилили його. На заміну татарської небезпеки постала козацька, а оборонна роль польського землеволодіння на сході перетворилася в своєрідну місію, яка з часом трансформувалася у міф, який, незважаючи на

³¹ Я.Р. Дашкевич: *Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України*. В: *Україна. Наука і культура*. Київ 1993, вип. 26—27, с. 57—58.

³² Я.Р. Дашкевич: *Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітети*. В: *Україна в минулому*. Київ; Львів 1994, вип. 6, с. 85; Я. Дашкевич: *Шляхи подолання упереджень (перешкоди нормалізації польсько-українських стосунків)*. В: *Польсько-українські студії*. Т. 1: *Україна—Польща: історична спадщина і суспільна свідомість...*, с. 26.

³³ Поняттям «креси» (дослівно — порубіжжя) в польській історіографії окреслюються східні терени Польщі — українські, білоруські та литовські землі, які перебували в складі Польської держави до 1939 р.

³⁴ А. Павлишин: *Студії над генезою польсько-українських конфліктів у ХХ столітті...*, с. 120—121.

поділи Речі Посполитої, до 20-х років XX ст. активно популяризувався. Поділи Польщі зумовили не лише його зміцнення серед польського населення навіть віддалених регіонів, а й надали «кресам» нового чуттєвого значення, оповили міф новою аурою — ностальгії. Поширенню міфу «східних кресів» сприяли не лише польські поети-романтики та історики, а й політики. Залучення в XIX ст. цього міфу до політики призвело до висунення таких політичних програм, в яких нововідбудована Річ Посполита мала постати в кордонах до 1772 р. Поширення цього міфу надовго вкоренило в свідомості поляків відчуття того, що саме польському народу, польським лицарям ці території завдячують своїм розвитком і процвітанням, що саме поляки, відповідно до історичної традиції, є справжніми власниками цих земель. Переконавання у вищості та зразковості польської культури наперед унеможливлювало мирну співпрацю між литовським, українським, білоруським народами, з одного боку, та поляками — з іншого, та нівелювало демократичні права цих народів³⁵.

У суспільній свідомості поляків дотепер збереглося сформоване впродовж декількох століть відчуття господаря цих земель, які Річ Посполита «за правом історії» трактувала не інакше як свої «східні креси», а поляки, які тут проживали, сприймали їх як «землі предків». Водночас для українців, литовців і білорусів це були етнічні терени. Конфлікт інтересів породив зверхнє або й вороже ставлення частини поляків до цих народів, зокрема до українців, що, своєю чергою, провокувало неприязнь українців до польського населення³⁶. Міф «східних кресів» підтримувала й польська кінематографія початку XX ст., акцентуючи на «єдності» всіх польських земель, і слідом за польською літературою, відроджуючи міф «втраченої Аркадії»³⁷. Історик Д. Бовуа переконаний, що польським ученим для забезпечення добросусідських відносин з українцями, литовцями та білорусами необхідно відмовитися від вживання терміна «креси», оскільки креси можуть бути лише польськими, і таке окреслення згаданих територій завжди викликати спротив у їхніх східних сусідів. Він зазначає, що ці народи не можуть погодитися з трактуванням їх як польської периферії. Навіть тоді, коли це було історично обґрунтовано, оскільки частини України, Литви та Білорусі належали до Речі Посполитої, це було несправедливо, бо гармонійної багатокультурності в польській державі ніколи не

³⁵ D. Beauvois: *Mit „kresów wschodnich”, czyli jak mi położyć kres*. W: *Polskie mity polityczne XIX i XX w. Polska myśl polityczna XIX i XX w.* T. 9..., с. 94—96, 99—101.

³⁶ О.Я. Калакура: *Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті*. Київ 2007, с. 101.

³⁷ Д. Даберт: *Українські мотиви в польському кіно // Проблеми слов'янознавства*. Львів 2002, вип. 52, с. 119.

існувало. Вчений переконаний, що полякам необхідно докласти багато педагогічних і загальнокультурних зусиль, щоб у школах, підручниках, науковій та художній літературі хоча б згладити найдратівливіші аспекти цього міфу, усвідомити, що він є виявом польського нарцисизму, гарною байкою, яка ігнорує найважливіші суспільні, етнічні та релігійні проблеми³⁸.

Окрім згаданих міфів і стереотипів, у перші десятиліття ХХ ст. відродився і поширився міф «історичної Польщі»: право відбудови та збереження Польщі у кордонах 1772 р. (з відновленням польського панування на етнічно українських землях). Як зауважує Я. Дашкевич, ця міфологема була в працях польських учених тісно поєднана з ідеєю «окультурення» українського народу³⁹. За допомогою цих міфів польські історики та політики зламу ХІХ—ХХ ст. і міжвоєнної Польщі обґрунтовували включення етнічно непольських земель до складу Другої Речі Посполитої та утверджували в свідомості польського населення переконання у «цивілізаційному» та «історичному праві» на ці землі. Зауважимо, що утвердження цивілізаційної ролі польської держави на українських, білоруських і литовських теренах та обґрунтування анексії Галичини, Волині, Західної Білорусі і Віленщини було одним із основних завдань польської історіографії міжвоєнного періоду⁴⁰.

Однак не всі польські історики міжвоєнного часу долучилися до поширення антиукраїнського образу в польському суспільстві. Були й ті, хто сприяв налагодженню українсько-польського порозуміння та розвінчанню антиукраїнських стереотипів. Позитивно налаштованих до українців польських істориків і публіцистів об'єднав навколо себе часопис «Бюлетень польсько-український» („Biuletyn Polsko-Ukraiński”) (1932—1938), редактором якого був польський дослідник В. Бончковський. З-поміж творів польських авторів Л. Василевського, Я.С. Лося, П. Дуніна-Борковського, М. Гандельсмана та ін., на шпальтах «Бюлетеня» публікувалися й українці М. Кордуба, М. Андрусяк, Д. Дорошенко, І. Кедрин-Рудницький, Б. Лепкий. Редакція «Бюлетеня» намагалася дотримуватися плану дій, який би позбавив джерела українсько-польського конфлікту живлення або, принаймні, сприяв зменшенню напруги у відносинах між народами. На сторінках часопису українська проблематика розглядалася у двох площинах: ширшій — в контексті геополітичної ситуації в Європі та вужчій — у кордонах

³⁸ D. Beauvois: *Mit „kresów wschodnich”, czyli jak tu położyć kres...*, с. 94, 105.

³⁹ Я.Р. Дашкевич: *Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітети...*, с. 84—85.

⁴⁰ Л. Зашкільняк: *Україна між Польщею й Росією: історіографія та суспільна свідомість*. В: *Український історичний журнал*. Київ 2005, № 5, с. 98.

Другої Речі Посполитої⁴¹. За активної ендецької та урядової антиукраїнської пропаганди цей часопис відіграв важливу роль не лише як знаряддя впливу на свідомість інтелектуальної еліти молодшого покоління, а й як основа для створення у майбутньому паризької «Культури» Є. Гедройця⁴².

І хоча польській спільноті насаджувалися негативні історичні образи-стереотипи українців, а з колективної пам'яті поляків ще не стерлися події, пов'язані з козацькою війною під проводом Богдана Хмельницького, до початку Першої світової війни в польському суспільстві переважав позитивний образ українців. Радикальні зміни в сприйнятті поляками українців наприкінці Першої світової війни сталися під впливом ендецької пропаганди, яка вдало скористалася українсько-польською війною 1918—1919 рр. Підсилили й без того негативно-емоційно забарвлений образ українця антипольська діяльність УВО-ОУН, події Другої світової війни та повоєнні акції, зокрема волинська трагедія 1943 р., депортації українського населення, діяльність УПА тощо⁴³. Саме в міжвоєнний період і в наступні десятиліття панування комуністичного режиму в польській спільноті підсилювалися і поширювалися негативний образ українців, який частково зберігся донині і впливає на відносини між сусідніми народами.

Підсумовуючи, зазначимо, що українсько-польські відносини з їхньою багатовіковою історією є яскравим прикладом формування і поширення стереотипних уявлень як про спільне минуле, так і один про одного. Історичні міфологеми, які почали зароджуватися ще в X—XIII ст., продовжували впливати на свідомість польського народу й на зламі XIX—XX ст. «Ягеллонський міф», ідеалізація багатонаціональної Речі Посполитої, «ідея місії давньої Речі Посполитої на Сході», «міф східних кресів» мали позитивний вплив на польське суспільство: сприяли поширенню національної ідеї, патріотизму, зміцненню національного духу поляків, наголошували на цивілізаційних заслугах польського народу перед західним суспільством, обґрунтовували необхідність відновлення незалежної багатонаціональної Речі Посполитої як бастиону західної культури на східних теренах Європи. Попри те що історичні міфи виконували багато позитивних функцій у житті польського суспільства: інтеграційну, дидактичну та ін., — вони, як деструктивні чинники принесли більше шкоди, ніж добра: спотво-

⁴¹ A. Walkowiak: „*Biuletyn Polsko-Ukraiński*” 1932—1938 jako głos w kwestii ukraińskiej. „*Sprawy Wschodnie*” 2005, nr 2—3 (9—10), s. 107.

⁴² P. Kowal: *Przyczynki do dziejów „sprawy ukraińskiej” w Polsce...*, s. 13—14.

⁴³ A. Purat: *Stereotyp narodowościowy Ukraińca w polskiej historiografii powojennej*. W: *Polska — Niemcy — Ukraina w Europie. Narodowe identyfikacje i europejskie integracje w przededniu XXI wieku*. Red. W. Bonusiak. Rzeszów 2000, s. 340—341.

рювали минуле, унеможлиблюючи об'єктивне сприйняття історичного процесу; ускладнювали реалістичну оцінку актуальних політичних ситуацій, тим самим породжуючи політичні міфи; творили певні ілюзії тощо. Саме тому історики приділяють значну увагу викоріненню історичних міфів, хоча це вимагає багато часу та поважних зусиль і нерідко завершується заміною старих міфів новими.

Oksana Ruda

Amplification of Ukrainian-Polish myphologems in Polish historiography at the end of the XIX-the first third of the XX cent

Summary

The article is concerned with historical myths in the Ukrainian-Polish relations, process of their formation and dissemination in the public consciousness. The influence of such myphologems as “Jagiellonian idea”, myth of “unified nation of the old Polish state”, “the idea of the old Polish state mission in the East”, the idea of “bastion of the Christian world”, myth “of the Eastern cross”, etc., on the modern depiction of the history of Ukraine in Polish historical science at the end of the XIX — the first third of the XX cent. is discussed in the paper. These myths made it impossible to have an objective interpretation of the Ukrainian issues and contributed to distortion of the historical process. Politicians, historians and artists of these two countries helped to preserve negative Ukrainian-Polish historical myths that were deeply enrooted in collective culture and played an important part in the formation of social consciousness of the Poles and the Ukrainians. Up to this time Ukrainian and Polish historiographies can not overcome these myths, however some intellectuals are acting resolutely to get over the negative mutual perception which was formed from century to century.

Oksana Ruda

Nagromadzenie się ukraińsko-polskich mitów w historiografii polskiej od końca XIX wieku do lat 30. XX stulecia

Streszczenie

W artykule podjęto temat funkcjonujących w polsko-ukraińskich relacjach mitów historycznych, procesu ich formowania i wchodzenia w obieg społeczny. Autorka omówiła wpływ mitów, takich jak: idea jagiellońska, mit zjednoczonego narodu dawnego państwa polskiego, idea misji państwa polskiego na Wschodzie, idea Polski jako przedmurza chrześcijaństwa, mit Kresów Wschodnich itd., na współczesny obraz dziejów Ukrainy w polskich naukach historycznych od końca XIX wieku do lat 30. XX stulecia.

Wspomniane mity wpłynęły na instrumentalną interpretację problemów związanych z Ukrainą i przyczyniły się do zaburzenia procesu historycznego. Politycy, historycy czy arty-

ści pochodzący z obu krajów podtrzymywali negatywne ukraińsko-polskie mity historyczne, które — głęboko zakorzenione w kulturze — odgrywały istotną rolę w formowaniu się świadomości narodowej Polaków i Ukraińców. Nawet obecnie przezwyciężenie stereotypów narodowościowych sprawia trudności zarówno polskim, jak i ukraińskim historiografom. Są jednak i tacy intelektualiści, którzy działają zdecydowanie na rzecz pokonania narosłych przez wieki uprzedzeń obecnych we wzajemnym postrzeganiu się obu narodów.